

I sin ifver att understödja näringar och industri men utan tvifvel äfven af önskan att bereda fångarna såväl i Tukthuset som i Smedjegården systerställning upplät man tid efter annan betydliga delar af barnhustomten åt handverkare och industriidkare. Dessa fingo, för så vidt icke fängelsets hela skötsel var utlämnadt på arrende, använda mot öfverenskommen ersättning icke blott fångarnas arbetskraft och arbetsduglighet utan äfven åtskilliga för fängelset afsedda lokaler.

Då staden 1672 öfvertog förvaltningen af Tukthuset, gjordes endast obetydliga försök att förbättra det usla tillståndet inom fängelset. En af de viktigaste var beslutet att från och med 1693 endast mottaga kvinnor därstädes. Fångarna utlämnades 1758 till en entreprenör för renhållning af stadens torg och gator och senare, 1767, till föreståndaren för ett salpetersjuderi. Vid bägge tillfällena skulle arbetsgifvaren ansvara för fångarna samt bereda dem inkvartering, kost och beklädnad. Sedan fångarna i dessa enskilda häkten frusit, hungrat och arbetat, flyttades de slutligen 1779 till den på Långholmen inrättade nya arbets- och straffanstalten. »Därmed, säger den i Sveriges fångvård mest sakkunnige författaren,¹ var ändtligen tukthusets alltmera ömkliga, ja, upprörande historia slut. I mer än 150 år hade denna vår första själfständiga fångvårdsanstalt ägt bestånd, då den genom det anförda beslutet fick avsluta sin i sanning eländiga tillvaro».

En k. förordning hade 1698 påbjudit att i Stockholm skulle inrättas ett »Arbetz- Rasp- och Spinnehuus».² Den nya straffanstaltens ändamål skulle vara att mottaga: »Så wäl wanartige Tiggiare, som andre oseedige och olydige Barn och Tiänste-Poijkar, dhe där på föregående åtwarningar ingen bättring willia låta påskijna, skola straffas med Arbete uti Raspendet af allehanda Brissilie Trää, som till Färge-Stoffer brukas, börandes arbetet af dem, som öfwer samme Raspehuus jnseende hafwa, för hwar och en så proportioneras, som des brått förtiänar samt hans ålder och krafter tåla kunna. — — — Och skola allehanda wanartige, föhre ock starcke Qwinspersoner under en tiänlig uppsikt tilhållas at giöra dageligen sitt wisse Arbete med Lijns beredande, häcklande och spinnande, lämpat efter hwars och ens ålder och krafter, samt begångne förbrytelser».

I brist på penningar kom icke denna straffanstalt till stånd förr än 1724, då en egendom på Långholmen inköptes och de därstädes befintliga bopningshusen inreddes för ändamålet. Sedan de gamla byggnaderna 1746 undergått betydliga förändringar, uppsattes öfver ingången till anstalten följande inskrift: »Stockholms Stads Spinn- och Rasphus. An. 1750». I stort sedt blef denna inrättning intet annat än ett gemensamhetsfängelse, dit man förpassade, liksom till Tukthuset, förbrytare och lösdrivvare, gamla och unga, friska och sjuka. Bland dem funnos äfven de, som af fattigdom tvungits

¹ Sigfrid Wieselgren, Sveriges Fängelser och Fångvård från äldre tider till våra dagar, Sthlm 1895, s. 241.

² Kongl. Maj:tz Nädige Stadga och Förordning. Angående ett Rasp- och Spinnehuus inrättande i Stockholm. Datum Stockholm den 21 Octob. 1698.

att därstädes söka sin nödort. Lifvet inom dessa dystra och ofta öfverbefolkade salar har beskrifvits såsom afskräckande.

Ett Rasphus upprättades icke. Särskildt för män lämpliga sysselsättningar saknades äfven, om man icke såsom sådana vill anse gaturenhållningsarbetet inom staden. Anstalten var ett spinnhus, af hvilket framför allt industriidkare drogo fördel. Det kom dock tider, då nästan all sysselsättning och därmed all inkomst saknades för anstalten. En följd häraf blef ekonomiska svårigheter, hvilka emellertid afvärdades därigenom att K. Maj:t 1727 och 1735 tilldelade Spinnhuset andel i vissa allmänna medel, af hvilka bildades den s. k. spinnhusfonden.

Först i början af 1800-talet företogs några mera genomgripande förändringar i straffanstaltens organisation. Från 1808 till och med 1812 lydde Korrektionshuset, såsom inrättningen äfven kallades, under allmänna fattigvården, hvilken, lika litet som föregående styrelser, lyckades i sina försök att därstädes införa ordning och tukt. En mera betydande omorganisation undergick denna inrättning först sedan K. Maj:t 1825 tillförordnat en »Styrelse öfver fångelser och arbetsinrättningar i Riket». Redan 1826 företog denna styrelse två stora förbättringar, nämligen den att genom nybyggnader bereda fångelser större och lämpligare lokaler samt den ännu viktigare att efter anskaffande af andra lokaler förlägga de manliga och kvinnliga fångarna inom skilda anstalter. I den gamla Smedjegården på Norrmalm ombyggdes och inreddes 1827 byggnaderna till en ny straffanstalt, benämnd »Norra Korrektionsinrättningen», afsedd endast för kvinnor, hvarefter den på Långholmen, kallad »Södra Korrektionsinrättningen», utvidgades 1833 och bestämdes uteslutande för män.

Ett märkligt uppslag till enskild välgörenhet, hvilket skulle tjäna till efterföljd icke minst i våra dagar, gaf den goda drottning Ulrika Eleonora. Invid de gamla fattigstugorna, nära Johannes dåvarande lilla kyrka, lät hon 1686 uppföra en anstalt, afsedd att mottaga fruntimmer tillhörande bättre samhällsklasser. Stiftelsen benämndes »Ulricæ Eleonoræ Hospital» eller i dagligt tal Drottningens hospital och sedermera Drottninghuset, såsom inskriptionen på byggnadens framsida åt Johannesgatan angifver. På en svart järnplåt stå där tecknade med förgyllda bokstäfver de enkla orden: »Drottninghuset 1686».

Hospitalet ställdes under uppsikt af borgmästare och råd. Inom anstalten skulle, enligt drottningens befallning, mottagas »så många fattiga, som kunde få rum, och efter som dhe woro elendige till, samt erhålla så mycket om weckan, som det kunde till deras underhåll behöfwas, somblige mehr och somblige mindre».¹ Då utrymmet icke tillät att bereda rum åt

¹ Redogörelse aflemnad till Presidenten Grefwe Wrede angående Hennes Högstsahl. Kongl. Maj:ts Hospital wijd St. Johannis, 31 Oct. 1693. Redogörelsen är undertecknad af rådmannen Chr. Thesmar, som hade haft drottningens förtroende att ordna anstalten och som efter hennes död förvaltade densamma under inseende af borgmästare och råd. — I riksarkivet. Stockholms stads acta. Hospitalsväsendet.

alla, som voro förtjänta af hjälp, lämnades äfven penningeunderstöd åt vissa utom inrättningen boende personer.

Efter drottningens död kom stiftelsen i lägervall, såsom det säges, hufvudsakligen genom intagning af för många pensionärer. Borgmästare och råd befriades 1721 från öfverinseendet öfver anstalten, och en k. direktion, sammansatt af innehafvare af statsämbeten eller kyrkliga tjänster, öfvertog ledningen af Hospitalet. Nyttiga förändringar vidtogos därefter, och stiftelsen återfördes till sin ursprungliga uppgift. I sammanhang därmed beslöts att icke tillåta understödstagare vistas utom anstalten. Det föreskrefs¹ nämligen 1757 »at alla utom Drottninghuset wistande Hospitals Lemmar må nu strax blifwa genom såwäl skriftligt anslag på Drottninghusets dörrar som skriftliga antydningar påminte, at med deras gång- och sängkläder samt annan förmögenhet flytta in uti Drottninghuset, med förnyad åtwarning, at de i annor händelse skola deras här åtniutna underhålls-penningar förlustige ware och skylla sig sielfwa för deras tresko och egenwillia, som torde hos mången gå så långt, at de hålla sig för gode at wistas inom

detta genom en så stor Drottningens gifmilda hand upbygda Huset».

Underhållstagarne erhöillo månatligen en efter deras forna lefnadsvillkor beräknad penning från 9 till 12 och 16 daler, och därmed fingo de sörja, så godt de kunde, för anskaffande af föda och kläder. Till bostäder voro åt dem upplåtna fyra större salar, 2 för 24 och 2 för 25 personer.

Drottninghuset.

Än i dag lämnar drottning Ulrika Eleonoras milda stiftelse åt omkring 50 pensionärer en lugn fristad i de gamla, något låga salarna. Visserligen hafva på senare tider dessa lokaler undergått förbättringar och därjämte har det ursprungligen fastställda antalet platser betydligt minskats, men i alla fall torde byggnaden i fråga om inredning och öfriga anordningar knappast motsvara de större kraf, som man ställer på en dylik anstalt.

Det för Drottninghuset nu gällande reglementet är af K. Maj:t fastställt den 11 maj 1883.

¹ Protokoll öfver Directionens sammankomst på Hospitalet den 19 Dec. 1757. I riksarkivet. Stockholms stads acta. Hospitalsväsendet.

5.

Fattigvården under politikollegium. — Utvidning af Danviks hospital. — Politibarnhuset. — Husfattigkassan. — Insamlingar för de fattiga. — Stamböcker och armbössor.

Att döma af det mindre lyckliga försök, som drottning Ulrika Eleonora sades ha gjort, att ställa sitt hospital under ledning af borgmästare och råd, vore man kanske frestad anse denna förvaltande myndighet föga lämplig att ägna sig åt dylika värf. Utan att taga hänsyn till de ofafvisliga behof, som nöd och elände förorsaka, förebrådde man politikollegium att ha hänvisat till hospitalet därtill icke kvalificerade personer, så att stiftelsen småningom nedsjönk till en vanlig försörjningsinrättning. Men under den k. direktionens auspicier tyckes åtminstone en tid bortåt samma tillvägagående ha fortfarit. I öfrigt må dessa anklagelser mot politikollegium gälla hvad de kunna, det ländar obestriddigen denna myndighet till heder att under tider af krig, farsot och hungersnöd ha lyckats med mycket begränsade tillgångar förebygga, att bland Stockholms befolkning eländet tog öfverhand.

Hufvudstaden erhöll 1634 en själfständig styresman, sin förste öfverståthållare. Denne hade att med magistratens bistånd vaka öfver stadens alla angelägenheter och således äfven öfver de fattigas försörjning. Skötseln af denna förvaltningsgren blef 1636 uppdragen åt borgmästaren och rådmännen i justitie collegium, ett af de fyra collegier, uti hvilka stadens magistrat då indelats. Den öfverflyttades 1672 till politie collegium¹ med åliggande för borgmästaren att tillse, »at Bättlerijet och Tiggerij icke så allmänt tillåtas utan at the fattige sin hjälp och underhåld bekomma, the som förmå arbeta, ther til drifwas, eller aldeles förwijsas. Förthenskul skal han omsorg draga, at igenom (uthi hwart Qwarter i Staden och på Malmarne) förordnade Qwarter- eller Rootmästare, samt öfwer them tillsatte Inspectorer förnimma och sigh kunnige giöra, hurudant slagz Folck uthi hwart Huus och Gård boendes äro, och hwar medh the sig nähra. — — — Under hans direction skole och wara Kyrekior, Scholor, Hospitaler och fattigas Huus, om hwilka han ordna och ställa skal, at alt må skickeligt och wäl tilgå, thes Räckningar och andra saker uptaga och skiärskåde».

Dessförutan hade politikollegium att handlägga en mängd andra ärenden, såsom stadens bevakning, renhållning, belysning, brandväsende m. m. Men borgmästaren ägde rätt att fördela ärendena mellan rådmännen, och på så sätt fick en af dem uppgiften att handlägga de fattigas försörjning.

Politikollegium eller, om man så vill, den omnämnda afdelningen inom detsamma, blef sålunda den första organiserade fattigvårdsförvaltning-

¹ Kongl. Maj:tz Förordning öfwer Stockholms Stadz Styrelse. Datum den 12 Decemb. 1672.

gen i Stockholm. Denna förvaltning omfattade: härbergerande af ålderstigna och värnlösa samt sjuka och lytta, utdelning af insamlade penningunderstöd och andra fattigmedel, uppbörd och förvaltning af statsbidrag, donerade kapital m. m. samt skötsel af Sanct Görans och Danviks hospital.

Inom en trång ämbetslokal i ett närmast den gamla rådstugan beläget hus vid Stortorget och efter 1732 i öfversta våningen af det Bondeska palatset vid Riddarhustorget, dit rådstugan »interimvis» blifvit förlagd, inrymdes fattigvårdens expedition eller, såsom den kallades, Politie Collegii Contoïret. Vid verket tjänstgjorde en bokhållare och en kassör¹ samt några skrifvare. De anställda betjante voro talrikare, men de flesta af dem användes såsom uppbördsmän af fattigmedlen eller uppsyningsmän öfver bettlare och löst folk m. m. För göromålens jämna gång ansvarade den rådman, som hade närmaste ledningen af fattigförsörjningen. Denne pröfvade äfven i första hand de hjälpsökandes behof, hvilket skulle styrkas med vederbörliga handlingar, bl. a. prästbetyg och intyg af polismyndighet eller af någon känd och aktad person i staden. Efter föregående granskning föredrogos och afgjordes målen inför kollegium under borgmästarens ordförandeskap.

Enligt k. förordningen öfver Stockholms stads styrelse af 1672 skulle politikollegium sammanträda hvarje torsdags förmiddag för att öfverlägga om »hvad som widh Kyrckior, Scholor, Hospitalet och the fattiges försörjande, samt om Förmyndare Cammaren och the omyndige Barns rätt kan finnas nödigt at rätta och förordna». Naturligtvis måste kollegium icke sällan hålla flera sammanträden samma vecka, någon gång till och med två sammanträden samma dag, då förmiddagssessionen började kl. 8 på morgonen, och eftermiddagssessionen vidtog kl. 3.

Hospitalet vid Danviken var allt fortfarande den bästa utväg, som stod stadens fattigvård till buds för att bistå de verkligt behöfvande.

Så genomgripande äro de förändringar, som denna anstalt med tiden undergått, att man numera icke skulle kunna göra sig en föreställning om hvad konung Gustafs skapelse varit, om icke i stadsingeniörskontoret återfunnits en situationsplan öfver inrättningen, sådan den var innan de ursprungliga träbyggnaderna nedrefvos och ersattes med andra af sten. En jämförelse mellan de båda här sammanställda planerna öfver den forna inrättningen och den nuvarande visar bäst den betydliga förändringen och utvidgningen, som hospitalet med tiden undergått.

Man vet, att på konungens befallning förlades den första byggnaden nere vid sjön, och att vid sidan af denna uppfördes erforderliga ekonomihus samt en kyrka, allt af trä. Under årens lopp ökades antalet byggnader, afsedda för olika ändamål. Bland dem må nämnas »penningestufwan» för de

¹ I Danvikens arkiv finnas följande för dessa tjänstemän utfärdade föreskrifter:

Instruction, hwarefter Bokhållaren wid Stockholms Stads Politie Collegium sig hafwer att rätta. Gifwen Stockholm den 5 Novembris 1764.

Instruction, hwarefter Casseuren wid then under Politie Collegii förvaltning ståendes Hus Fattig Cassa sig hafwer att rätta. Gifwen Stockholm den 18 Januarii 1769.

